

Nováki Gyula – Terei György
**Aba, Belsőbáránd – Bolondvár
 felmérése**

A Belsőbáránd nevű kis település Aba község határában, a községtől É-ra 6–7 km-re van. Belsőbárándtól K-re kb. 600 m-re a Dinnyés–Kajtori-csatornán túl, annak bal partján elterülő rétből erősen tagolt dombsor emelkedik ki. A Belsőbáránd felé eső részen van a Bolondvár. D-i, igen meredek, helyenként szakadékos aljában vezet egy földút K-re, Seregélyesre.

Számos korábbi említés után 1949-ben Nováki Gyula járt a helyszínen, és vázlatosan felmérte az egész földvárat. A vázlatot és megfigyeléseit 1952-ben közölte. A felszíni leletek alapján a Vatyá kultúrába helyezte a földvárat, az É-i részen lévő körárkot pedig az ott talált cserepek alapján középkori erődítményként említette.¹

1960-ban Kovács Tibor végzett próbaásatást a vár területén Bándi Gábor és F. Petres Éva részvételével. Két szelvényt nyitottak a vár D-i, nagyobbik részén. Egy 4×4 méteres nagyságút (I. sz.) a Ny-i szélétől kb. 30 m-re, melyben 5 lakószintet állapítottak meg, házak alaprajza és gödrök is kibontakoztak. A másik, 3×3 m nagyságú szelvény (II. sz.) e várrész DK-i sarka közelében, az előzőtől DK-re 25 m-re került feltárássra. Itt 246 cm mélységig 8 települési szint bontakozott ki. Az előzetes jelentésben a két szelvényből 3-3 ház leírását, a gödrök rajzát és 7 db bögre, illetve edény rajzát közölte Kovács Tibor. Rombolásnak, tűzvésznek nem volt nyoma, a lakottság a rétegződések szerint folyamatos volt. A leletanyag a Vatyá kultúra második felébe tartozik.²

2001 tavaszán e sorok írói megbízást kaptak a földvár felmérésére. A terepmunkákra május hónapban került sor.³ Az egész terület művelésen kívül áll, É-i részét fű és bokrok fedik, a D-i, nagyobbik részét helyenként sűrű bokor és ritkás erdő takarja. Igen sok bolygatás nyoma látszik. Nemcsak a 2. világháború lövészárkai, hanem az azóta ásott turkálások is több helyen megváltoztatták a domborzati viszonyokat, különösen az É-i, kisebbik részen. Felmérés közben ezeket a bolygatásokat figyelmen kívül hagytuk, és mindenhol csak az eredeti felszínen mértünk be pontokat. A rajz a körárok körül ennyiben „rekonstrukciónak” is tekinthető, de ez minden tekintetben a bolygatások előtti helyzetet tükrözi.

A földvár nagyjából háromszög alakú, két részre oszlik. A háromszög csúcsa ÉÉNy-ra jelenti a kisebbik részt. Ennek D-i, szélesebb részén egy majdnem szabályos kör alakú, 25×22 m átmérőjű területet árok vesz körül. Egész területe erősen bolygatott, sok gödör és árok miatt különösen az ÉK-i és K-i rész alig ismerhető

Gyula Nováki – György Terei
**The survey of Aba, Belsőbáránd –
 Bolondvár**

The small settlement called Belsőbáránd can be found next to Aba village, 6–7 km north of it. A strongly segmented hill row rises over the meadow along the left side of the Dinnyés – Kajtor channel about 600 m east of Belsőbáránd. Bolondvár can be found in the area closer to Belsőbáránd. A dirt road leads eastwards to Seregélyes at its feet under the southern very steep side, which is sometimes broken by ravines.

After a number of earlier references, Gyula Nováki visited the site in 1949 and made a sketched survey of the whole earthen fort. He published his sketch and observations in 1952. Based on the surface finds, he affiliated the earthen fort to the Vatyá culture, and described the round ditch in the northern part as a medieval fortification after the sherds he had found there.¹

In 1960, Tibor Kovács conducted test excavations in the area of the earthen fort with the collaboration of Gábor Bándi and Éva F. Petres. They opened two cuttings in the larger, southern part of the fort. A 4×4 m large one (no. I) about 30 m from the western edge, where they found 5 habitation levels, the ground plans of houses and also pits. The other, 3×3 m large cutting (no. II) was excavated near the south-eastern corner of the same part of the fort, 25 km south-east of the former cutting. In this cutting, 8 settlement levels were found until the depth of 246 cm. Tibor Kovács published from the two cuttings the descriptions of each three houses, the drawings of the pits and the drawings of 7 cups and vessels in his preliminary report. There was no trace of destruction or fire, habitation was continuous according to the stratigraphic evidence. The find material came from the second half of the Vatyá culture.²

The authors of the present paper were charged with the survey of the earthen fort in the spring of 2001. The field work was accomplished in May.³ There is no agricultural cultivation in the area. The northern part is covered by grass and shrubs, the larger southern part was covered, at some places, by dense shrubs and a thin forest. Many traces of disturbance could be observed. The trenches from World War II and later pits distorted the geographical setting at several places, especially in the northern smaller area. These disturbances were disregarded by the survey, and measurements were taken only from the original surface. In this respect, the drawing can be considered as a “reconstruction” around the round ditch, but it reflects the situation prior to the disturbance in every aspect.

1 NovÁKI 1952. 7–8, 10, 6. kép.

2 KovÁCS 1961–1962; MNM Adattár IV/1961/73

3 A megbízást a Kulturális Örökség Igazgatósága adta.

1 NovÁKI 1952. 7–8, 10, fig. 6.

2 KovÁCS 1961–1962; MNM Archives IV/1961/73

3 The survey was ordered by the Directorate of the Cultural Heritage.

fel. A körárok szélessége 6–9 m között váltakozik, mélysége 0,5–1 m körüli.

Az 1949. évi terepbejárás alkalmával a kör közepén egy nagy kő állt ki a földből 80 cm-re, teljes hosszát nem sikerült megállapítani. A kő szélessége 50, vastagsága 20 cm volt. Alatta és körülötte kisebb-nagyobb terméskövek voltak, némelyiken világosszürke meszes habarcs látszott. A kő mellett embercsontok voltak. Az árok falában megállapítható volt, hogy 20 cm mélységig kavicssal kevert föld van, utána meszes talaj következik, amilyen a kiszedett falak után szokott maradni. Ennek a körnek a D-i árkában a katonai lövészárkokban is sok embercsont volt (koponyatöredékek, csigolyák, lábszár-csontok), korongolt középkori cserepek és kisebb terméskövek. Az árok fala erős elszíneződéseket mutatott. Ennek az É-i, kisebbik résznek a DK-i sarkában, a kör alakú árkon kívül a lövészárkokban szintén erős elszíneződések látszottak. Az egyik keresztmetszet a következő volt: felülről számítva 90 cm kevert föld, benne több paticsdarab, 50 cm-től kezdve cserepek, ez alatt 30 cm égett föld, ennek alján 1 cm vastag feketés-barnás, egészen sima sározás, ez alatt pedig 5 cm vastag, apró kavicsokkal kevert föld, benne egy állati csont, majd az érintetlen lösztalaj következett. E várrész É-i végében ugyanez volt a helyzet, a lövészárkok falában a föld itt is erős keveredést mutatott, sok bronzkori cseréppel és embercsonttal.

Most az egész területet magas fű borítja, a lövészárkok már beomlottak, sehol nem látszik az 1949-ben még csupasz árokoldal. A körárok, részben elhelyezkedése, részben a leletek miatt, külön egységet képez az őskori földvárban. Nováki Gyula 1952-ben, majd később Kovács Tibor középkori erődítésnek feltételezte. Terei György 1998-ban a szakdolgozatában a kérdéses objektumokba sorolta.⁴ A 22–25 m átmérőjű körárok tulajdonképpen lehetne Árpád-kori földvár. Az elmúlt 30 évben külön tudományággá nőtte ki magát a kisvárkutatás, mely sok hasonló méretű és elhelyezkedésű objektumot ismertett meg a szakmával és a nagyközönséggel. Néhány tényező azonban kétségessé teszi az erődítés funkciót. Hatházi Gábor vetette fel először, hogy a terepbejárása során a domb Ny-i aljában lokalizált középkori falu temploma és az azt körbevevő árok maradványairól van szó.⁵ Ezt a tényt támasztja alá a területen korábban talált faragott kő és az embercsontok. A középkori falu meglétét bizonyítják továbbá Terei 2000 februárjában készített légi felvételei, amelyeken világosan látszik a középkori település árokrendszere. Természetesen nem kizárt, hogy egy korábbi erődítésbe építették a település templomát, vagy később erősítették meg a területet. Mindkettőre találhatunk példát a középkori erődítéskutatásban. Olyan történeti adattal nem rendelkezünk, amely kétséget kizáróan erre a településre vonatkozik, csak Györffy György említi a közeli Báránдрól, hogy 1361-ben Kont

The earthen fort is approximately triangular, divided into two parts. The tip of the triangle in NNW is the smaller area. In the wider southern part of this area, a nearly regular round ditch surrounds an area of 25×22 m. The whole area is strongly disturbed and the north-eastern and eastern parts are difficult to identify because of the many pits and trenches. The width of the round ditch varies between 6 and 9 m, its depth is between 0.5 and 1 m.

A large stone projected to 80 cm from the earth in the centre of the circle at the time of the field walking in 1949. Its entire length could not be measured. The stone was 50 cm wide and 20 cm thick. There were smaller and larger undressed ashlar around it, some with the remains of light grey mortar. There were human bones next to the stone. In the cross-section of the ditch, a soil mixed with pebbles could be observed to a depth of 20 cm followed by a limy soil, which resembles the soil left after a removed wall. In the southern ditch of this circle, there were many human bones in the military trench (skull fragments, vertebrae, bones of the leg) together with wheel-thrown medieval pottery fragments and smaller ashlar. The wall of the ditch showed strong discolourations. Also strong discolourations appeared in the military trench outside the round ditch in the south-eastern corner of the smaller northern area. One of the cross-sections displayed the following sequence from the top: 90 cm mixed soil with some daub fragments, sherds from 50 cm, then a 30 cm thick burnt soil followed underlain by 1 cm thick blackish-brownish, very smooth mud plastering and finally a 5 cm thick soil appeared mixed with tiny pebbles, which contained an animal bone. The sequence was closed by the unbroken loess. The situation was the same in the northern end of the same part of the fort, where the earth in the wall of the military trench was mixed and contained many Bronze Age sherds and human bones.

To date, the whole area is covered by high grass, the walls of the military trench fell in and the exposed wall of the trench observed in 1949 has disappeared. The round ditch forms a separate unit inside the Prehistoric earthen fort partly because of its positions and partly due to the finds. In 1952 Gyula Nováki and later Tibor Kovács supposed that it was a medieval fortification. György Terei grouped it among the uncertain features in his university thesis in 1998.⁴ Actually, the round ditch with a diameter of 22–25 m could be an earthen fort from the Árpadian Era. The research of small castles has developed into a separate branch of science in the last 30 years. It has described many features of similar sizes and locations to archaeologists and also to the wider public. Some traits, however, question the fortification function. Gábor Hatházi raised first the idea that it could be the remain of a church and its circular

4 TEREI 1998

5 Hatházi Gábor szíves szóbeli közlése.

4 TEREI 1998

Miklós nádor a csatka pálosoknak adta.⁶ Érdekes eredmények találhatók Hatházi Gábor munkájában, amelyben a besenyők és kunok mezőföldi jelenlétéről ír.⁷ A mai Dinnyés–Kajtori-csatorna helyén egykor vizenyős terület húzódott, mely a mezőföldi kun szállásterület határa volt. Lehetséges, hogy a Bolondvár alatti település kun falu volt. Régészeti feltárás adhatna választ ezekre a kérdésekre.

A Bolondvár másik, hasonló magasságú, nagyobbik része a körárkos résztől D-re, DK-re esik. A két rész között széles árok húzódik, szélessége középtájon kb. 35 m, de két vége felé kiszélesedik. Az árok mesterséges, vagy természetes eredetét ásatással lehetne csak eldönteni. D-i oldala felett azonban a dombtető élesen levágott pereme mesterségesnek tűnik, sánc nincs. Ez a várrész megközelítőleg téglalap alakú, oldalainak hossza 65–95 m között váltakozik. Az árok feletti peremhez hasonlóan a többi oldalon is perem zárja körül e területet, csak a Ny-i oldalon nehéz a perem vonulatát meghatározni. DK-i sarkában egy kis rész kissé kiemelkedik. E várrész D-i szélét rendkívül meredek, helyenként szakadékos domboldal határolja, alatta húzódik a már említett földút Seregélyes irányába.

E második, nagyobbik részben kevés bolygatás nyoma látszik. Középen egy igen nagy és mély gödröt ástak a közelmúltban, úgy tűnik, markológéppel. Az 1949. évi terepbejárásakor a lövészárkokban bronzkori cserepek és paticsok kerültek elő a vatyai kultúrából. Az 1960. évi ásatás eredményei is ezt támasztották alá.

Összefoglalás

A Bolondvár teljes területe földvár volt a középső bronzkori vatyai kultúrából, feltehetően már ekkor is kétrészes lehetett. A jó földrajzi feltételek miatt a középkorban is megtelepedtek a területen. A domb aljában település alakult ki és a domb tetején valószínűleg a hozzá tartozó templommal kell számolnunk. Egyelőre nem lehet tudni, hogy ez a középkori település kapcsolatban áll-e a tőle K-re, 1,5 km-re található, ugyancsak történeti adat nélküli Belsőbáránd – Ebvárral, amely a 25×10 m nagyságú, árokkal megerősített vár formája alapján az Árpád-kori, kisméretű várak közé tartozik.⁸ Közvetlen közelében középkori települést az eddigi terepbejárások során még nem sikerült találni, ezért felmerül annak a lehetősége, hogy talán a közeli Bolondvár alatti település állt kapcsolatban az Ebvárral. Mindkét helyszínen mind az őskori, mind a középkori rész tartogat olyan kérdéseket, melyekre csak további kutatás, illetve ásatás adhat választ.

ditch, which used to belong to the medieval village he had discovered at the western foot of the hill during his field walking.⁵ This fact is supported by the dressed stone and the human bones found earlier in the area. The existence of the medieval village is also justified by aerial photos made by Terei in February 2000, in which the ditch system of the medieval settlement is clearly visible. It is, of course possible that the church of the settlement was raised inside an earlier fortification or that the area was fortified at a later time. Both versions have been demonstrated by the research of medieval fortifications. There are no historical data that refer with certainty to this settlement, only György Györffy mentioned about the nearby Báránd that Miklós Kont palatine had donated it to the Pauline monastery in Csátka in 1361.⁶ Interesting results can be read in Gábor Hatházi's work on the Pecheneg and Cumanian population in the Mezőföld.⁷ There used to be a waterlogged area in the place of the present Dinnyés – Kajtor channel, which was the boundary of the land of the Cumanians in the Mezőföld. The settlement at the foot of the Bolondvár could be a Cumanian village but only an archaeological excavation can give an ultimate solution to this problem.

The other larger part of the Bolondvár on the same altitude can be found S, SE of the area enclosed by the round ditch. There is a wide trench between the two areas with a width of about 35 m in the middle, widening at the two ends. Only excavations could tell if the trench is natural or artificial. However, the sharply cut rim of the top of the hill above the southern side seems artificial, there is no rampart. This part of the fort is approximately oblong-shaped, the length of the sides varies between 65 and 95 m. Similarly to the rim above the trench, similar rims enclose the area on the other sides as well, it is only on the western side where the line of the rim is difficult to follow. A small area is slightly elevated in the south-eastern corner. The southern edge of this part of the fort is bordered by a steep slope, sometimes broken by ravines, and the dirt road, which was mentioned above, runs toward Seregélyes at the foot.

The traces of only a few disturbances can be seen in this second, larger part. A very large and deep pit was recently dug into the centre, it seems, with an excavator. Bronze Age sherds and daub fragments of the Vaty culture were found in the military trench at the time of the field walking in 1949. The results of the excavations in 1960 corroborated it.

6 GYÖRFFY 1987, 399.

7 HATHÁZI 1996

8 TEREI 1998

5 GÁBOR HATHÁZI's kind oral communication.

6 GYÖRFFY 1987, 399.

7 HATHÁZI 1996

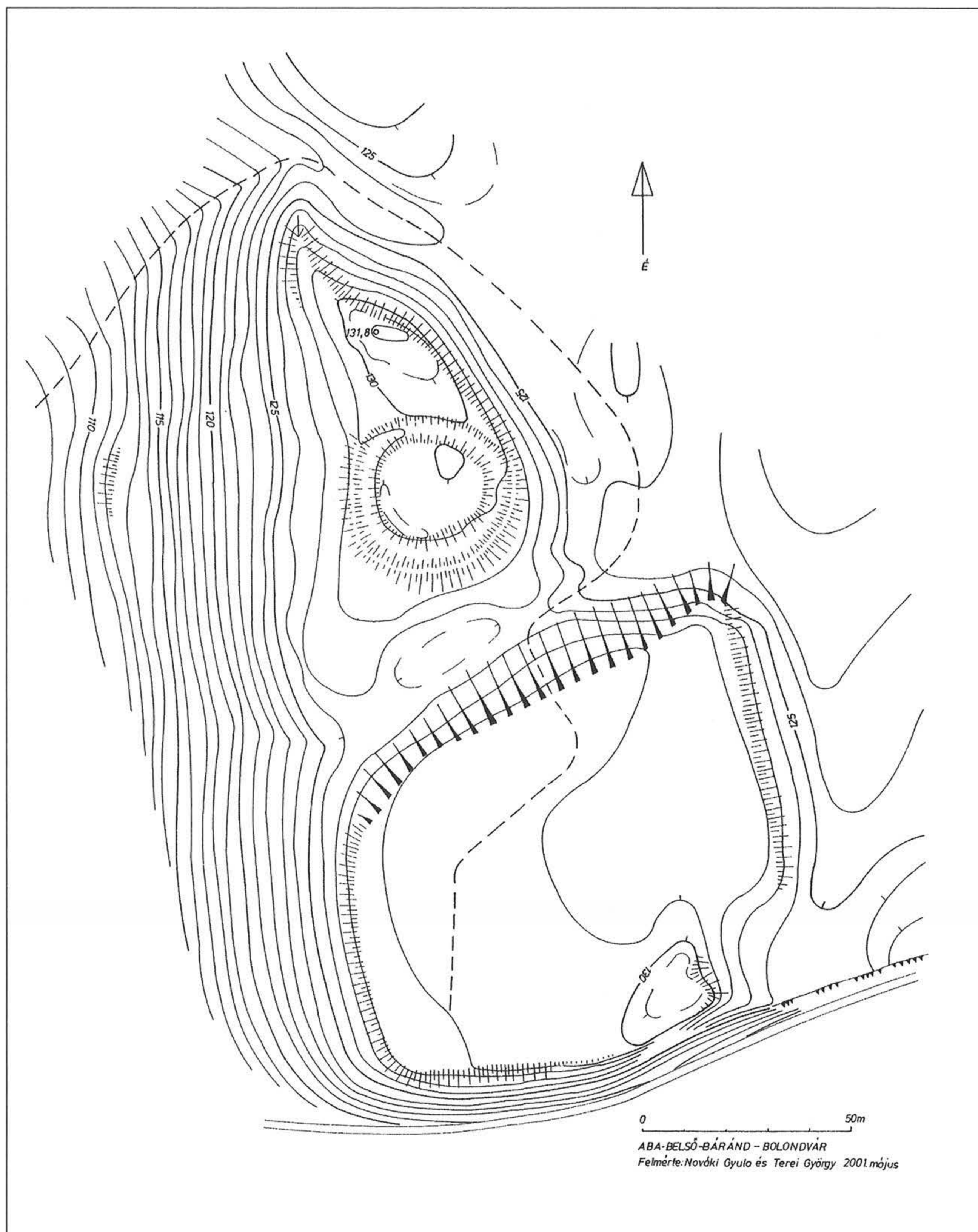
Summary

The whole territory of the Bolondvár was an earthen fort of the Middle Bronze Age Ványa culture and probably it was divided into two parts already at that time. Due to the advantageous geographic setting, people settled there in the Middle Ages as well. A settlement was established at the foot of the hill, and its church probably stood on the top of the hill. It cannot be told as yet if this medieval settlement was connected to Belsőbáránd – Ebvár, another medieval fort without historical data, situated 1.5 km E of it. It occupied a territory of 25×10 m and was fortified by ditches. Morphologically it belongs among the small forts of the Árpadian Era.⁸ No medieval settlement could be found as yet in its direct vicinity by field walkings, so it is also possible that the settlement at the foot of the Bolondvár was connected with the Ebvár. The Prehistoric and the medieval parts of both sites raise problems that can be solved only by further research and excavations.

8 TEREI 1998

Irodalom • References

GYÖRFFY 1987	GYÖRFFY GY.: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. 2. 399.
HATHÁZI 1996	HATHÁZI G.: Besenyők és kunok a Mezőföldön. In: Zúduló sasok. Gyulai Katalógusok 2. Gyula, 1996.
KOVÁCS 1961-62	KOVÁCS T.: Jelentés az Aba-Belsőbáránd-Bolondváron végzett 1960. évi ásatásról. Alba Regia 2-3. (1961-62) 131-135.
NOVÁKI 1952	NOVÁKI GY.: Fejér megye őskori földvárjai. ArchÉrt 79. (1952) 3-17.
TEREI 1998	TEREI GY.: Fejér megye középkori és újkori erődítményei. Kézirat. (Szakdolgozat. ELTE Régészettudományi Intézet) Budapest, 1998.

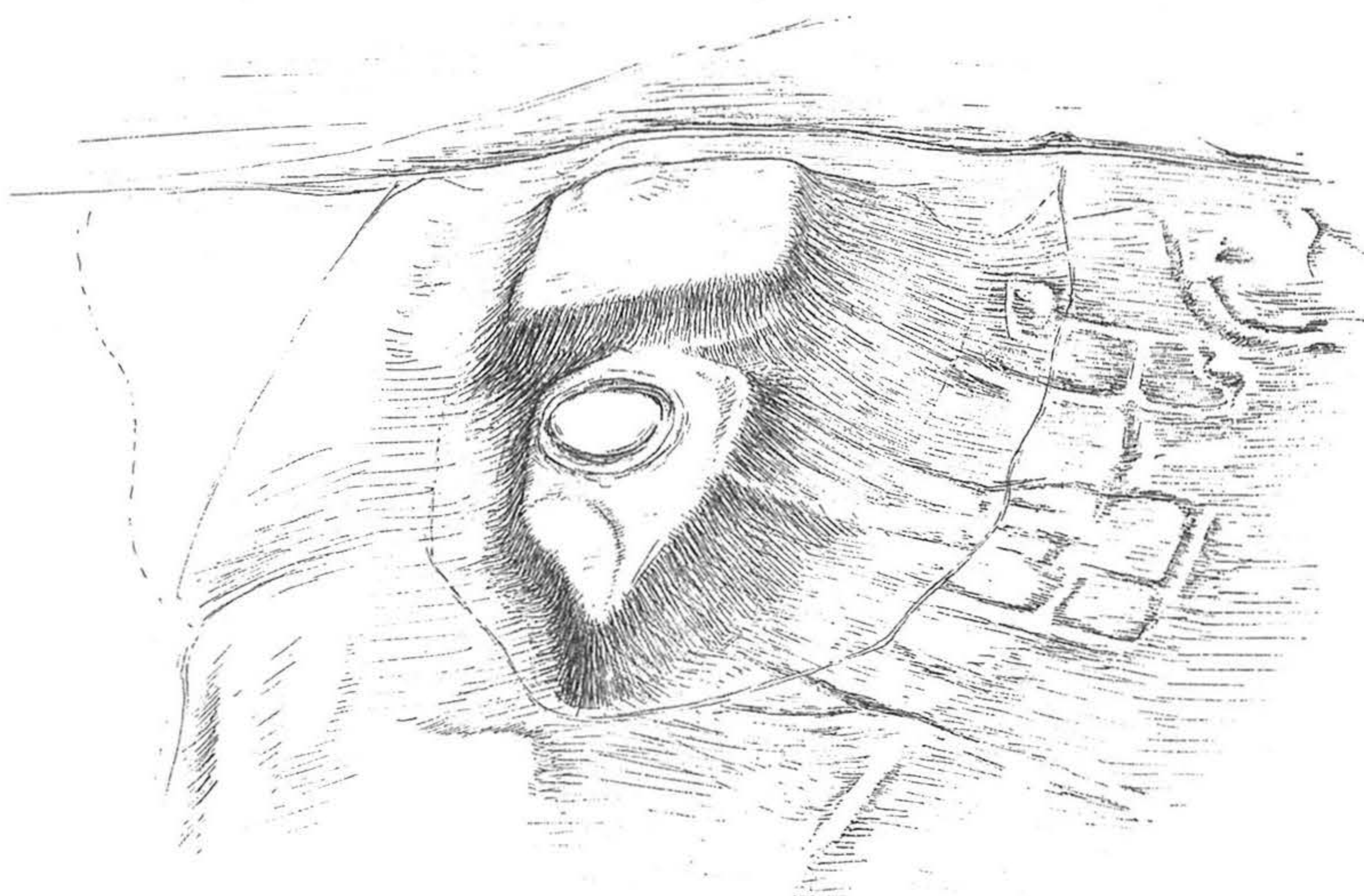

1. kép: ABA-BELSŐ-BÁRÁND - BOLONDVÁR. Szerzők felmérése, 2001 május
Fig. 1: ABA-BELSŐ-BÁRÁND - BOLONDVÁR. Survey by the authors, May, 2001.

2. kép: Aba, Belsőbáránd – Bolondvár. Terei György madártávlati légi felvétele, 2000. február

Fig 2: Aba, Belsőbáránd – Bolondvár. György Terei's aerial photo, February, 2000.

3. kép: Aba, Belsőbáránd – Bolondvár. Kőnig Frigyes rajza a légi felvétel alapján

Fig 3: Aba, Belsőbáránd – Bolondvár. Frigyes Kőnig's drawing after the aerial photo.